

Tülay Tura Börteçene'nin Sanatı ve Modern Türk Resmindeki Yeri

Tülay Tura Börteçene's Art and Her Place in Modern Turkish Painting

Aynur Gürlemez Arı, *Bağımsız Araştırmacı*, ORCID: 0000-0003-2483-1661

Özet

İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'nden 1959 yılında mezun olan Tülay Tura Börteçene, sanat yaşamına soyut dışavurumcu bir üslupla başlamış, kariyerini ulusal ve uluslararası sergilerde varlık göstererek devam ettirmiştir. Güçlü dışavurumcu üsluptaki eserleriyle 1961 Paris ve 1962 Venedik Bienallerinde yer alan sanatçı, Devrim Erbil, Altan Gürman, Sarkis ve Adnan Çoker'le birlikte *Mavi Grup* isimli sanatçı grubu içinde yer alır. 1970 ve 1980'lerde figüratif diyebileceğimiz bir üslup benimser ve 1990 sonrası tekrar soyut dışavurumcu tavrına geri döner. Bu araştırmada, sanat tarihimizde önemli bir yeri olan ve hakkında çok az değerlendirmeye sahip olduğumuz Tülay Tura Börteçene'nin yaşamına ve sanat üretiminin farklı dönemlerine sanat tarihsel bir yaklaşımla odaklanılmıştır. Araştırma aşamasında arşiv belgelerinin analizi ve literatür taraması gibi nitel araştırma yöntemlerinden faydalanılmıştır. Sanatçının figüratif üsluba geçmesinde belirleyici olan siyasi olayların şekillendirdiği dönemi değerlendirilmiş, son döneminde tekrar sanat hayatında başladığı ilk noktaya dönen Tülay Tura'nın seçtiği yeni soyut dışavurumcu tavrı ele alınmıştır. Araştırmanın sonucunda ise sanatçının Avrupa ve Amerika'da varlık gösteren çağdaşı diğer soyut dışavurumcu sanatçılarla eşzamanlı ve ortak bir tavırda eserler verdiği, buna ek olarak modern Türk resmi içerisinde ise soyut dışavurumculuğun öncü isimleri arasında yer aldığı görülmüştür. Fakat bu öncü tavrına rağmen Tülay Tura Börteçene'nin ismi sanat tarihimizde sadece kadın sanatçılara ait kanon içinde yer bulur. İstanbul Resim Heykel Müzesi koleksiyonunda da eserleri bulunan ve Türkiye'yi uluslararası sergilerde temsil eden Tülay Tura Börteçene, Türkiye'de soyut dışavurumcu eserler veren ve sergileyen ilk kadın ressamlarımızdandır.

Anahtar Sözcükler: Tülay Tura Börteçene, modern Türk resmi, kadın sanatçılar, soyut dışavurumculuk.

Akademik Disiplin(ler)/alan(lar): Güzel sanatlar, sanat tarihi.

Abstract

Tülay Tura Börteçene graduated from the Painting Department of the Istanbul State Academy of Fine Arts in 1959. She began her artistic career with an abstract expressionist style and continued her career in national and international exhibitions. Tura, participated in the 1961 Paris and 1962 Venice Biennales with her works in a strong expressionist style. After returning to Turkey in 1963, she worked with Devrim Erbil, Altan Gürman, Sarkis and Adnan Çoker in the group of artists called *Mavi Grup*. Adopting a figurative style in the 1970s and 1980s, the painter returned to her abstract expressionist attitude, after 1990. This research aims to focus on the art works of Tülay Tura Börteçene, who has an important place in Turkish art history and about whom we have little evaluation. In this research, the works of the artist in different styles in her art life are discussed, by dividing them into periods with an historical art approach. In the research phase qualitative research methods such as analysis of archive documents and literature review were used. As a result of the research, it has been seen that the artist creates works in a simultaneous and common manner with other contemporary abstract expressionist artists who exist in Europe and America, and in addition, she is among the pioneers of abstract expressionism in modern Turkish painting. However, despite her pioneering attitude, Tülay Tura Börteçene's name finds a place only in the canon of female artists in our art history. Tülay Tura Börteçene, whose works are in the collection of the Istanbul Painting and Sculpture Museum and has represented Turkey in international exhibitions, is one of the first female painters in Turkey to produce and exhibit abstract expressionist paintings.

Keywords: Tülay Tura Börteçene, modern Turkish painting, female artists, abstract expressionism.

Academical Disciplines/fields: Fine arts, art history.

- **Sorumlu Yazar:** Aynur Gürlemez Arı
- **Adres:** Kadıköy/İstanbul
- **e-posta:** aynurgurlemezari@gmail.com
- **Çevrimiçi yayın tarihi:** 23.06.2023
- **doi:** 10.17484/yedi.1223375

Geliş tarihi: 23.12.2022 / **Kabul tarihi:** 29.03.2023

1. Giriş

Soyut sanatın farklı formlarının benimsenmesini hızlandıran II. Dünya Savaşı sonrası politikalar, tüm dünyada sanatçı için figüratif ve ideolojik söylemden sıyrılarak özgürleştiği, yaratıcı bir evrenin kapılarını aralamıştır. Türkiye sanat ortamı içinde, aynı dönemde, yeni denemelere fırsat veren benzer bir özgürlük ortamından bahsedilebilir. 1950'li yıllar modern Türk resminde köklü değişimlerin yaşandığı bir döneme işaret eder ve biz 1950'ler boyunca Türk resminde geçmişte köklenen kübist estetikle soyut estetiğin yer değiştirmesini izleriz. Tam da bu yıllarda, 1955 yılında İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'ne öğrenci olarak giren Tülay Tura Börtecene (1936-2018) özellikle o dönem Avrupa ve Amerikalı sanatçılar arasında benimsenen soyut dışavurumculuk akımını benimser. 1960'lara kadar daha çok fırça yerine spatula kullandığı jestüel¹ renk ve çizgi açısından kendi içinde bir gerilime sahip olan eserler üretir. 1959'da İstanbul'daki Türk Amerikan Haber Merkezi'nde katıldığı ilk karma sergi, Türkiye'deki ilk soyut dışavurumcu sergilerden biridir. 1960'taki ilk kişisel sergisinde de bu tavrını sürdüren Tülay Tura, 1961 Paris ve 1962 Venedik Bienallerine de aynı etkiyi taşıyan eserleriyle katılır. Dolayısıyla dönemi içinde değerlendirildiğinde Tülay Tura Börtecene'nin Türk resim tarihinde soyut dışavurumcu üslubuyla önemli bir çıkış yapan ilk kadın sanatçılardan olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim bu araştırma, ressamın sanat tarihindeki önemini vurgulamayı amaçlamaktadır. Sanatçının yukarıda kısaca bahsedilen dönemlerine ait sanatsal tavırları ayırt etmek ve sanat anlayışını aktarabilmek için kronolojik bir akış izlenmiş ve eserleri sanat tarihsel bir yaklaşımla ele alınmıştır.

Sanatçının dönemlerini kısaca özetlemek gerekirse, 1960'ların ikinci yarısına gelindiğinde Tülay Tura'nın dışavurumcu tarzı jestüel ve gerilimli yapısını kaybeder. 1966 sonrası ise sanatçının resminde soyutlamaya uğramış organik nesnelere görünmeye başlar. Tülay Tura'nın sanatındaki değişimi tetikleyen en önemli olaylardan biri 1968 öğrenci olayları ve 12 Mart 1971 darbesi olur. Ülkede yaşanan siyasi istikrarsızlıklar, gündem dolayısıyla çevresinde dostlarının yaşadığı olaylar sanatçıyı derinden etkiler. Sanatçı 1970'li yılları sonuna doğru, manzara diyemeyeceğimiz, daha çok cansız, yaşam belirtisi vermeyen bir tür doğa resmine yönelir. 1983 ile 1989 yılları Tura'nın figüratif çalışmaya, özellikle insan yüzlerine odaklandığı yıllardır. 1990 sonrasında ise 1960'larda oluşturduğu sanat anlayışına geri döner. Yaşamının sonlarına doğru renk, ışık, çizgi ve leke sorunları tekrar Tülay Tura'nın tuvallerine taşınmış olur.

Tülay Tura Börtecene'nin Türk resim tarihindeki önemli konumuna rağmen şimdiye kadar akademik bir çalışmanın öznesi yapılmadığı görülür. Yaşamı boyunca birçok sergi gerçekleştirdiği için sanatçı hakkında en rahat ulaşılabilen dokümanlar, çıkan gazete ve sergi yazılarıdır. Tülay Tura Börtecene'nin sanatını en iyi anlatan yayın ise şair, yazar ve gazeteci olan eşi Ahmet Oktay tarafından kaleme alınmış sanatçı kitabıdır (Oktay, 2000). Buna ek olarak sanatçının adı retrospektif bir anlayışla ele alınan sergilerde ve kısa sergi metinlerde sıkça yer bulur. Tülay Tura Börtecene özellikle kadın sanatçılar özelinde yapılan çalışmalarda belirirken, 1950-1970 arası modern Türk resmini ele alan seçkilerde adı çok az yer bulur. Kısaca serimlemek gerekirse, 1993 yılında Tomur Atagök küratörü olduğu *Cumhuriyet'ten Günümüze Kadın Sanatçılar* başlığını taşıyan sergide Tülay Tura'ya yer verir (Cumhuriyet'ten Günümüze, 1993). 2012 yılında İstanbul Modern Sanat Müzesi'nde gerçekleşen ve kadın sanatçılar hakkında geniş bir özet sunan *Hayal ve Hakikat, Türkiye'den Modern ve Çağdaş Kadın Sanatçılar* isimli sergide 74 kadın sanatçıyla birlikte Tülay Tura Börtecene'nin eserleri de sergilenmiştir (İstanbul Modern, 2012).² Fakat konunun kadın sanatçılarla sınırlandırılmadığı bir başka örnekte, modern Türk resminin külliyatını sunmayı hedefleyen *Modern ve Ötesi: 1950-2000* başlıklı sergide Tülay Tura'ya yer verilmediği görülür.³

Çoğaltılabilecek örnekler üzerinden baktığımızda Tülay Tura Börtecene, sanat tarihimizde modern Türk resmi anlatısından daha ziyade kadın sanatçılara ait kanon içinde yer alır. Buna ek olarak soyut dışavurumculuğun öncüleri olarak sanat tarihimizde yer bulan Adnan Çoker, Şadan Bezeyiş, Ferruh Başağa, Adnan Turani, Zeki Faik İzer gibi isimlerle birlikte isminin anılmadığı görülür. Sanatçının henüz eğitimi devam ettiği sırada, genç bir yaşta, Akademi hocaları tarafından uluslararası sergilere davet edilmesi, belirgin bir başarı göstergesi olarak okunmalıdır. İstanbul Resim Heykel Müzesi koleksiyonunda eserleri

¹ Kelime olarak jestüel, gestuelle (*fr.*), gestural (*ing.*) dışavurumcu fırça darbeleriyle ve yoğun boya kullanımını ifade etmek için kullanılmıştır.

² *Hayal ve Hakikat* sergisinden sonra (16 Eylül 2011-22 Ocak 2012) Tülay Tura Börtecene'nin eserleri İstanbul Modern Sanat Müzesi'nce uzun süreli ödünç alınır ve sanatçının eserleri müzenin koleksiyon sergilerinde yer almaya başlar. Tülay Tura'nın resimleri 2013'te *Geçmiş ve Gelecek*, 2016'da *Sanatçı ve Zamanı* sergilerinde sergilenir.

³ *Modern ve Ötesi: 1950-2000* sergisi Santral İstanbul'da 8 Eylül 2007 - 15 Haziran 2008 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Türk resim sanatı üzerine gerçekleşmiş sergiler ve yayınlarda sanatçının izini sürebileceğimiz örnekler çoğaltılabilir.

bulunan Tülay Tura Börtecene, öncü sanatsal tavrı ve katıldığı önemli sergilerle, modern Türk resmi içinde daha adı daha sık anılması gereken sanatçılarımızdandır.

2. İlk Soyut Dönem (1959-1966)

1955 yılında İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'ne giren Tülay Tura, Halil Dikmen ve Bedri Rahmi Eyüboğlu atölyelerinde çalışmış ve 1959 yılında Bedri Rahmi Eyüboğlu atölyesinden mezun olmuştur. Bir ressam olarak ilk sergisini henüz mezun olmadan, 1959 yılında İstanbul'daki Türk Amerikan Haber Merkezi'nde, ressam İnal Okçetin, Ergin Açar ve Hadi Bara atölyesinden heykeltıraş Tamer Başoğlu'yla birlikte gerçekleştiren (Oktay, 2000, s. 33). Sergiye katılan üç sanatçı da bu sergide soyut üsluptaki eserlerini sergiler. Türk Amerikan Haber Merkezi'ndeki bu sergi Türkiye'de açılan ilk soyut dışavurumcu sergilerden biri olur. Nitekim bu yıllarda birçok sanatçı figüratif resimden soyut resme yönelmiş, Türkiye'de resim ve heykel alanında farklı soyut yaklaşımlar denemektedir. Takip eden 1960'lı yıllar, Türkiye'de nonfigüratif, geometrik soyut, soyut dışavurumcu denemelerin ressamlar tarafından heyecanla uygulandığı yıllardır.

Ertesi yıl 1960'ta İstanbul Şehir Galerisi'nde Tülay Tura ilk kişisel sergisini açar. Bu sergide Tülay Tura'nın soyut dışavurumcu tavrını netleştirdiği görülür (Oktay, 2000, s. 33). Eserler tuvalde rengin ve lekenin öne çıktığı eserlerdir. Tülay Tura, akılla algılanamayacak, daha duygusal olarak algılanabilecek rastlantısallığın ön planda olduğu soyut işlere imza atar. Eserlerindeki en belirgin özellik kullandığı renk, çizgi ve leke arasındaki uyum ve gerilimlerdir. Bu noktada sanatçının dışavurumculuğa aidiyetinin altını çizen Ahmet Oktay, Amerikan soyut dışavurumculuğundan çok Tura'nın Avrupa'da yeşeren soyut dışavurumculuğa daha yakın olduğunu belirtir (Oktay, 2000, s. 57). Tura'nın resimlerinde hissedilen gerilim, II. Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'daki soyut dışavurumcuların yaşadığı kötümserlik ve yılgınlık, keder ve korku gibi duyguların ifadelerine daha yakındır. Diğer taraftan Amerikan soyut dışavurumculuğun iyimser ve hazcı imgelerine ise uzaktır. (Oktay, 2000, s. 19-57). Nitekim Tülay Tura'nın soyut dışavurumculuk tavrının, kendisinin Amerika deneyiminden önce başladığını vurgulamak gerekir. 1960 yılında, sanatçının Amerika seyahati öncesi açtığı sergide yer alan bu tablo (Görsel 1), oldukça yoğun dışavurumcu etkiler taşır ve Ahmet Oktay'ın savını doğrular niteliktedir.

Görsel 1. Tülay Tura'nın 1960'ta Şehir Galerisi'nde sergilenen eserlerinden biri (Oktay, 2000, s. 14).

3. Amerika Günleri (1961-1962)

Tülay Tura 1961'in Ocak ayında Amerika'ya, Wisconsin Üniversitesi'nde resim ve seramik üzerine çalışmaya gider. Amerika'da bulunduğu 1961 ile 1962 yılları arasında eğitim aldığı üniversitenin öğrenci sergilerine katılır. Tülay Tura, kendi el yazısıyla doldurduğu arşiv belgelerinde, Amerika'nın *Milwaukee* şehrinde 6 farklı resim sergisinde eserleriyle yer aldığını belirtmiştir (*Fiche D'Informations*, 1962). Aşağıda gördüğümüz fotoğraflar Tülay Tura'nın katıldığı bu öğrenci sergilerine aittir (Görsel 2 ve 3).

Tülay Tura Amerika'da bulunduğu sırada Güzel Sanatlar Akademisi profesörlerinden Nurullah Berk'in komiserliğinde düzenlenen 1961 II. Paris Bienali'nin Türkiye sergisine davet edilir. Toplam 9 sanatçının katıldığı ve Eylül ayında başlayacak bienalde *Kompozisyon* adını verdiği tek bir yağlıboya tabloyla varlık gösterir (*Deuxieme Biennale*, 1961, s. 114).

Görsel 2 ve 3. Tülay Tura, Wisconsin Üniversitesi'ndeki öğrenci sergilerinde, 1961 (Oktay, 2000, s. 66).

Tülay Tura'nın eser göndererek Amerika'dayken katılım gösterdiği bir diğer uluslararası sergi 1962 yılında gerçekleşen 31. Venedik Bienali olur. Türkiye sergisinin komiseri Tülay Tura'nın mezun olduğu Akademi profesörlerinden tanıdık bir isim, Sabri Berkel'dir (Gürlemez Arı, A., 2019, s. 197). Tülay Tura bu sergiye Türkiye'yi temsil edecek 13 sanatçı arasında tek kadın ressam olarak davet edilir. Tura'nın bienale gönderdiği eseri renk lekelerinden oluşan, soyut dışavurumcu çalışmalarından biridir (Gürlemez Arı, A., 2019, s. 197-213). Sanatçının Amerika fotoğraflarından anladığımız kadarıyla, Tura'nın 1962 Venedik Bienali'ne gönderdiğini tablosunu, ilk önce 1961'de Amerika'daki öğrenci sergisinde sergilediği tespit edilmiştir (Görsel 3). Görsel 3'te görülen sağdan ikinci tablo, Tura'nın 1962 Venedik Bienali'ne gönderdiği eser olarak Venedik Bienali Tarihi Arşivleri'nde (*ASAC: Archivio Storico delle Arti Contemporanee*) karşımıza çıkar (31. *Biennale Internazionale*, foto. 96).

Görsel 4. 1962 yılı 31. Venedik Bienali Türkiye sergisinde sergilenen çalışması. Soyut Kompozisyon, 90x100, Tuval üzerine yağlıboya, 1961 (Cumhuriyet'ten Günümüze, 1993, s. 50).

Tülay Tura'nın Venedik Bienali'nde sergilenen bu eseri (Görsel 4), sanatçının ilk soyut dönemine aittir. Soyut dışavurumcu özellikler taşıyan eserde kullanılan renk paleti de boya dokunuşları da gerilimlidir. Tura'nın tuval üzerine bıraktığı lekeler tutarsız şekilde yol alır ve ortaya kaotik bir uzam çıkarır. Konu ve içerikten azade bu resimler, Tura'nın eşi Ahmet Oktay'a göre tinsel ve içsel bir arayış değil, Tura'nın tuval üzerindeki yaratma deneyimidir (Oktay, 2000, s. 59). Tuvalin doluluğu, ışığın oynadığı rol, Tura'nın fırça yerine spatula ile çalışması, yoğun boyanın yarattığı doku sanatçının tavrı olarak öne çıkar (Oktay, 2000, s. 59). 1962 yılı Venedik Bienalindeki bu sergiye Şadan Bezeyiş, Adnan Çoker ve Ferruh Başağa da benzer dışavurumcu etkiler taşıyan soyut eserleriyle katılmıştır (Gürlemez Arı, A., 2019, s. 198). Sonuç olarak Tülay Tura'nın çalışması Türkiye'de soyut dışavurumculuğun öncüleri arasında yer alan isimlerle birlikte bienal izleyicisinin karşısına çıkar.

Tülay Tura'nın 1960'lar boyunca ürettiği soyut dışavurumcu eserlerinin tamamı jestüeldir ve tuvaleri oldukça hareketlidir. Geniş boya kütleleri adeta birbirini iter (Oktay, 2000, s. 14). İlk kez Wisconsin Üniversitesi'nde 1961'de öğrenci sergisinde karşımıza çıkan bu resimleriyle Tülay Tura, soyut dışavurumculuğu hem önceleyen hem de etkileyen Hans Hofmann (1880-1966) ve San Francisco'daki soyut dışavurumculuk ekolünden John Saccaro (1913-1981) (Görsel 5) gibi sanatçılarla çağdaştır ve bu isimlerle Tülay Tura'nın üslup birlikteliği içinde olduğu görülür. Resimlerin çağdaşlarıyla ortak noktası koyu renk kullanımı, renkteki kontrastlar ve tuvalere hâkim olan büyük boya kütleleridir. Jestsel soyutlama olarak tanımladığımız bu üslupta resim yapmak tasarlanmamış bir süreçtir. Boyanın tuvale sezgisel olarak uygulandığı bu edimde sanatçının duygusu, sezgisi kişisel bir ifade olarak belirir. Daha doğrusu resmin kendisi yapılan jestlerin bir kayıdır. İzleyicinin gördüğü tamamen sanatçıya özgü olan, anlık estetik bir ifadedir.

Görsel 5. John Saccaro, İsimlessiz, 1960 (Bonhams).

Tülay Tura'nın 1950'lerin sonunda başlayan ilk soyut dönemini değerlendirirken, Türkiye'deki ve dünyadaki hâkim sanat anlayışlarından kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Amerikan soyut sanatının genel olarak tüm dünyada kabul gördüğünü ve bu yönelimin Soğuk Savaş yıllarına denk geldiğini de söylemek gerekir. Bir kültür politikası olarak Amerika'nın soyut dışavurumculuğu kurum ve müzeler aracılığıyla desteklediği bu dönemde Türkiye'deki sanat ortamı da benzer etkiler altındadır. Soyut dışavurumculuk özelinde örneklendirmek gerekirse, 1959'da İstanbul'daki Amerikan Haber Ajansı'nın düzenlediği sergilerden hariç olarak, aynı yıl Taşkışla'da *Amerikan Resmi* sergisi açılmış, Amerikan sanatına yönelik bu sergiler Sezar Tansuğ gibi isimler tarafından ulusal basında eleştirilmiştir (Özkan, 2015, s. 23). Fakat gelen eleştirilere rağmen sanatçının ifadesinde özgürlüğe yer açan ve alan tanıyan soyut dışavurumculuk Türk sanatçıları tarafından da büyük bir ilgiyle benimsenir. Dünyayı etkisi altına alan soyut

dışavurumculuğun doğası Tülay Tura'nın sanatını da etkilemiş görünmektedir ki, sanatçının 1959'da katıldığı ilk karma sergisi ve 1960'ta gerçekleştirdiği ilk kişisel sergisi bu akımın izlerini taşır.

Semra Germaner'e göre de 1960'lı yılların resimlerinde devingenliği ritim, renk ve fırça vuruşlarıyla sağlayan, dokusal etkilere yer veren soyut dışavurumcu anlayış Türkiye'de benimsenmiştir (Germaner, 2007, s. 9). Adnan Çoker, Şadan Bezeyiş, Ferruh Başağa, Adnan Turani, Zeki Faik İzer gibi sanatçılar soyut dışavurumcu yaklaşımın erken örneklerini vermişlerdir (Germaner, 2007, s. 9). Bu noktada yukarıda adı geçen öncü isimler arasında Tülay Tura'nın adının yer almaması üzerine düşünmek gerekir. Tura'nın soyut dışavurumcu öncüler arasında olup olmadığının cevabı sanatçının sanatsal üretiminde ve yaşadığı dönemde sergilediği görünürlikte saklıdır. Tülay Tura'nın 1959'dan itibaren soyut dışavurumcu eserlerini sergileme imkânı bulduğu, peşi sıra 1961 Paris ve 1962 Venedik Bienallerine davet edildiği ve yukarıda adı geçen öncülerle birlikte eserlerini sergilediği düşünülürse, Tülay Tura'nın Türkiye'de soyut dışavurumculuk akımının öncülüğünü yapmış isimler arasındaki varlığı tartışmasız şekilde aşikâr olur.

4. Mavi Grup ve Tülay Tura (1963)

1963'te Tülay Tura'nın, Devrim Erbil, Altan Gürman, Sarkis ve Adnan Çoker'le birlikte *Mavi Grup* isimli sanatçı grubu içinde yer aldığı görülür (Özsezgin, 2010, s. 277). Ne yazık ki bu sanatçı grubu sanat tarihimiz içinde varlığını kısa bir zaman dilimi içinde gözlemlediğimiz ve hakkında çok bilgi edinemediğimiz bir-iki yıla işaret eder. Grubun kurucularından Adnan Çoker, verdiği bir beyanda grubun kurulmasının 1961'de kendisinin Akademi'ye asistan olarak girmesinden sonraya, 1963 yılına tarihlendiğini belirtir ve *Mavi Grup* sanatçıları arasında bir üslup birliği gözetilmediğini, grubun ismini mavi tonların hâkim olduğu İstanbul'dan aldığından söz etmiştir (Gürlemez Arı, A., 2019, s. 505-506). Adnan Çoker'in bu beyanına rağmen *Mavi Grup* üyelerinin eserlerine baktığımızda, içerik olarak ismiyle veya İstanbul şehriyle özdeşleşen eserler üretilmediğini bir tespit olarak söylemek gerekir. *Mavi Grup* sanatçılarının tek ortak özelliği, soyut dışavurumcu tarzda eserler vermeleridir. Grup üyelerinin; Adnan Çoker, Sarkis, Altan Gürman, Devrim Erbil ve Tülay Tura'nın hep birlikte yaptığı yegâne sergi 1963 yılında Türk Alman Kültür Merkezi'nde gerçekleşen, yine *Mavi Grup* adını verdikleri sergileridir.

Görsel 6. Kompozisyon, 100x125, tuval üzerine yağlıboya, 1963. İRHM Koleksiyonu (Yazarın Arşivi).

Grubun diğer sanatçılarda olduğu gibi, Tülay Tura'nın da *Mavi Grup* içinde ürettiği eser sayısı oldukça azdır. Bugün İstanbul Resim Heykel Müzesi'nde sergilenen iki tablosundan biri olan 1963 tarihli *Kompozisyon* isimli eseri (Görsel 6) Tülay Tura'nın *Mavi Grup* içinde ürettiği eserlerden biridir. Söz konusu resim Tülay Tura'nın 1964 yılında İstanbul'daki Türk Alman Kültür Merkezi'nde Bilge Alkor ve Devrim Erbil'le birlikte açtıkları bir sergide sergilenir (Görsel 7). Aynı yıl içerisinde eser Ankara Ticaret Yüksek Öğretmen Okulu'nda düzenlenen *25. Devlet Resim Heykel Sergisi'*ne katılır (Milli Eğitim, 1964, s. 29). Tülay Tura 1964

yılında şair, yazar ve gazeteci olan eşi Ahmet Oktay Börtecene ile evlenir ve Börtecene soyadını alır. Evliliği sonrası Ankara'ya taşınır. *Mavi Grup*'un ismi ise üyeleri birlikte üretmediği için kısa bir süre sonra sanat ortamından silinir. *Mavi Grup* sanatçılarının birlikte üretmemesinin bir nedeni de her sanatçının yeni arayışlar içine girmiş olmalarıdır. *Mavi Grup* sanatçılarının grubun dağılmasının bir diğer nedeni de Altan Gürman ve Sarkis gibi sanatçıların soyut resim dışında daha kavramsal ifade yollarını arıyor olmalarıdır. Modern Türk resim tarihinin bileşenlerinden biri olarak varlık gösteren Mavi Grup ve üyeleri kısa bir süre sonra doğacak çeşitliğin habercileri olarak kendi yollarına ayrılır.

Görsel 7. 1964 yılında Türk Alman Kültür Merkezi'nde, Tülay Tura'nın Kompozisyon isimli eseri önünde solda Bilge Alkor, ortada Tülay Tura Börtecene ve sağda Devrim Erbil (Topoğlu, t.y.).

5. Mikro-Organik Yaklaşımlar: 1966 ve Sonrası

1966 yılına geldiğimizde Tülay Tura'nın resmi ani bir değişim gösterir ve Tura'nın tuvallerinde giriştiği evren, uzam, boşluk tahayyülü organik, hatta mikro-organik bir yansıma dönüşür (Oktay, 2000, s. 67). Tümünü soyut olan tuvallerinde birden figürsü öğeler belirir (Oktay, 2000, s. 69). Bunlar soyut dünyayla bağıni kopartmayan, tanımlayamadığımız simgeler veya göstergelerdir. Daha çok mikroskop altında izlenebilen, kıvrılıp bükülen yaşam parçacıklarını, mikro organizmaları andırırlar (Oktay, 2000, s. 69). Bu resimlerinde Tülay Tura teknik olarak spatula kullanımını, fırça ile değiştirmiştir. Bir başka özellik olarak resimlerdeki derinlik vurgusu kalkar, bu organizmaların evreni artık iki boyutludur. Aynı zamanda çizgi hızını ve enerjisini yitirmiş gibidir; jestüel yaklaşımın yerini tasarlanmış çizgiler alır (Oktay, 2000, s. 71). Tülay Tura'nın bugün İstanbul Resim Heykel Müzesi'nde sergilenen ikinci eseri (Görsel 8) yukarıda tanımladığımız özelliklerin tümünü taşımaktadır ve kaynaklardan tespit edilebildiği kadarıyla eser 1967 tarihlidir (Oktay, 2000, s. 94). 1966 ile 1967 yılları arasında eserinde benzer mikro-organik yaşam formlarını tekrar eden Tülay Tura 1966'da Tahran Bienali'ne katılır (Salt Araştırma, t.y.) fakat sanatçının 1966 Tahran Bienali'ne hangi eseriyle katıldığı tam olarak bilinmemektedir.

Görsel 8. Kompozisyon, 60x100, tuval üzerine yağlıboya, 1967. İRHM Koleksiyonu (Yazarın Arşivi).

6. 1968 Olayları ve Taşlaşan Manzaralar

Organik dünyanın detaylarında yaşamın farklı formlarını aktaran Tülay Tura'nın sanat anlayışı 1968 sonrası değişime uğrar. Bu değişimin önemli nedenlerinden biri de 1968 ve sonrası Türkiye'de yaşanan siyasi olaylardır. 1968 öğrenci hareketi, 12 Mart 1971 darbesi ve 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında Tülay Tura'nın sanatında belirgin değişimler gözlenir (Oktay, 2000, s. 75). 1968 öğrenci hareketiyle başlayan eylemlerin toplumda yankı uyandırması yeni bir sistem arayışını gündeme getirmiş, Amerikan 6. Filosunun İstanbul limanına demir atmasının ardından eylemler antiemperyalist bir karşı duruşa dönüşmüştür. 1968'de olaylarının başlamasından, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 12 Mart 1971 Muhtırası ile hükümeti istifaya zorlamasına değin süreçte, sağ ve sol görüşlü öğrenciler arasında birçok can kaybı ve yaralanmalar yaşanır. Eylemler için yapılan yargılamaları gözaltılarını ve işkenceleri izler. Verilen hapis cezalarının bir kısmı idam cezasına dönüşür. Yaşanan tüm bu politik şiddet ideolojik olarak sanat dünyasını da derinden etkiler. Edebiyat, resim, sinema alanlarında birçok entelektüel evrensellik/ulusallık, yenilik/gelenekçilik, entelektüellik/halkçılık kavramlarını karşı karşıya getirir ve Nuri İyem örneğinde olduğu gibi bir kısmı ulusallık/yerellik/halkçılık saflarını tercih eder (Oktay, 2000, s. 79). Dolayısıyla 1968 olaylarının Türk sanatında politik içerikli, toplumcu ve toplumsal gerçekçi sanat anlayışını beslediğini ve tekrar gündeme getirdiğini hatırlatmak yerinde olacaktır.

Görsel 9. İsimsiz, 45x60, tuval üzerine yağlıboya, 1979 (Oktay, 2000, s. 38).

Tülay Tura'nın sanatı, 1968 olayları ve takiben 12 Mart 1971 muhtırası sonrası yaptığı bu resimlerde görülebileceği gibi (Görsel 9) cansız olan doğaya yönelir. Kendini ifade etmekten çok durmak isteyen, gizlenmek isteyen, dışa vurmak istemeyen bir tavidir bu. Ahmet Oktay'a göre Tura, bu manzaralarında peyzajın hancı tavrını reddeder ve resmettiği manzarayı taşlaştırır. (Oktay, 2000, s. 85). Tura'nın resim evreninin yansıttığı imge kayalar ve ölü ağaçlardır. Bu imgeler bir yaşam ibaresi taşımaz, hayata ve canlılığa gönderme yapmaz. Tülay Tura'nın bu döneminde izleyici ıssız kayalara, çölleşmiş toprağa ve kimi zaman da çürümüş ağaçlara bakar. Tülay Tura'nın resminde her şey katılmış veya ölmüştür (Oktay, 2000, s. 85). Dolayısıyla göz mutlu olacak bir manzara özler ve insan yaşadığı zamanın olumsuz içeriğini anlar (Oktay, 2000, s. 100). Dokuz yıl sonra yaşanacak 12 Eylül 1980 darbesi de benzer etkilerle Tülay Tura'nın sanatını derinden etkileyecek, sanatında farklılıkların yaşanmasına neden olacaktır. Tura'nın sanatına bu dönemde daha çok ümitsizlik, daha çok karamsarlık girmesinin nedeni, yakın arkadaş çevresinin siyasi olaylardan olumsuz yönde etkilenmesidir.

7. Yüzler (1981-1989)

1981 ile 1989 arasında Tülay Tura insan yüzlerine odaklanır ve figüratif çalışmaya yönelir. Sanatçının tuvallerinde acılı, kederli yüzlerin belirmesi 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında başlar. Bu yüzlerin portre olmadığına özellikle vurgu yapan Ahmet Oktay yansıyan acının da *anonim* olduğuna değinir (Oktay, 2000, s. 103). Tura'nın yüzleri bireysel özellik taşımaktan uzaktır. Dikkatli bakıldığında bir iç mekân içerisinde resmedilmedikleri fark edilir. Kimi zaman çölleşmiş bir toprak ve kurumuş ağaçlar eşlik eder bu yüzlere, bazen de izleyiciye çevresiz bir açıklıktan, boşluktan bakarlar (Görsel 10). Tülay Tura'nın bu dönem

resimleri toplumsal ve siyasal gerilimlerle, bireyin toplum içerisinde hissettiği hoşnutsuzlukla ilişki kurarlar.

Görsel 10. İsimli, 50x60, tuval üzerine yağlıboya, 1981, (Oktay, 2000, s. 76).

Tülay Tura'nın yüzlerini yorumlayan, dile getiren isimlerden biri de Enis Batur olur. 1986 yılında kaleme aldığı bir yazıda Batur, Tura'nın yüzleri için; "Göz göze gelindiğinde apaçık belli oluyor: Bu insanları korkutmuş olan bir şey var. Korku yer etmiş göz bebeklerinde, oraya alışmış: Sanki şimdi korkmuyorlar da daha önce, buraya gelmeden önce korkmuş, korkuyu yüzlerine sindirmişler." sözlerini kullanır (Batur, 1986, s. 63). Tülay Tura'nın resimleri bireyin mutsuzluğuna işaret ederken aynı zamanda toplumsal korkuyu üreten ve içimize çökelen siyasi konjonktürü de hatırlatır (Oktay, 2000, s. 107). Nitekim 1980 sonrası Türkiye'sinde kendisini politik olarak ifade edemeyen her birey gibi sanatsal ve kültürel ortam da giderek depolitize olmuştur.

Görsel 11. Yüzler ve Şeyler, 110x70, tuval üzerine yağlıboya, 1989 (Oktay, 2000, s. 96).

Her ne kadar 1980 dönemi Türkiye'nin aldığı toplumsal yaraların müsebbibi siyasi ortaklar olsa da Tülay Tura'nın resminde siyasi olana doğrudan bir eleştiri bulunmaması dikkat çeker. Resimler doğrudan

toplumsal olana, bireye işaret eder. 1980 öncesinde başlayan ve sonrasında da devam eden toplumun bireylerindeki *anonim korku*'nun yol açtığı yabancılaşma duygusudur bu. Tülay Tura'nın yüzleri yasakların ve ölümün karşısında, hiçbir gücü bulunmayan insanın kırılğanlığını yansıtmaktadır (Oktay, 2000, s. 108).

Bu noktada Tura'nın yüzleri deforme ettiği görülür. Bilinçli şekilde abartılan veya ucubeleştirilen (Oktay, 2000, s. 115), güzellik olgusundan uzak bu yüzlerin, belli ki izleyiciyi irkiltmek için, çirkin olması istenmiştir (Görsel 11). Figürlerdeki ve resmin biçimindeki tüm bozumlar, gerçek dünyanın şiddetini ve anomalisini vurgulamaktadır (Oktay, 2000, s. 116). Tülay Tura'nın dünyasında resimlerin amacı bakan kişide tedirginlik ve hoşnutsuzluk uyandırmak, sonunda toplumsal gerçeği hatırlatmaktır (Oktay, 2000, s. 117). Mutsuz, yalnız, kuşkucu ve çaresiz figürleri yüzünden Tülay Tura'nın bu dönemi Ahmet Oktay'a göre *Kafkaesk* bir dünyayı çağırıştır (Oktay, 2000, s. 117).

8. 1990 Sonrası Yeniden Soyuta Dönüş

Tülay Tura Börtecene 1990'lı yıllar içerisinde toplamda 8 kişisel, 6 karma sergi gerçekleştirir (Oktay, 2000, s. 246-247). Genel bir değerlendirme olarak bu sergilerde sanatçının resminde figürün eksildiği veya aza indirildiği gözlenir. 1990'lı yıllar boyunca giderek soyut ifadenin hâkim olduğu bir tavır belirir. Lekeseli imgeler olarak yer buldukları dönemden sonra yeniden Tura'nın sanat yolculuğunda soyut dışavurumcu üslup başlar. Bu söz ettiğimiz 1990 sonrası resimlerinin kaynağını aradığımızda sanatçının 1960'larda oluşturduğu ilk dönemine bakmak gerekir (Oktay, 2000, s. 33). 1960'larda kendine yer bulan renk, ışık, çizgi ve leke sorunları tekrar Tülay Tura'nın tuvallerine taşınır. Fakat bir fark olarak Tura'nın 1990 sonrası resminde jestürel gerilim azalmış, renk ve lekeler derin bir boşluk içerisinde ahenkle konumlanmıştır (Görsel 12). Dolayısıyla Tülay Tura'nın 1990 sonrası resminde daha lirik bir ifadenin hâkim olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Sanatçının son döneminde, aynı ilk döneminde olduğu gibi, rastlantı olgusu üretim sürecinin başlıca referanslarından biri olmaya devam eder (Oktay, 2000, s. 49).

Görsel 12. Eski Sesi Sevdamin, 120x155, tuval üzerine yağlıboya, 1990 (Oktay, 2000, s. 10).

1990 yılına ait bu resminde sağ yandaki bir iki jestüel fırça vuruşuna rağmen yüzey hayli durgundur. Tuvalde bir iki hareket noktası tespit edilse de bu enerji noktaları geniş durgunluk tarafından yutulur (Oktay, 2000, s. 14). Aynı zamanda Tura'nın 1990 sonrası resminde seçilen yuvarlak ve dairelerin neredeyse her resimde kendine yer bulduğu görülür. Renkler ile yoğrulmuş, *nebulalar*'a benzetilen *amorph* kütlelerdir bunlar (Ergüven, 1999, s. 39). Bu *nebulalar* tuvalerde hızlıca var olur. Eşinin resmini yaparken tuvali yere yatırdığından ve yukarıdan çalıştığından bahseden Ahmet Oktay'a göre eserlerin yapım süresi de oldukça kısadır (Oktay, 2000, s. 147). Her şey bir kısa yaratım anında ortaya çıkar. Sanatçının bir çeşit emprovizasyon ile aktardığı son dönem eserleri lirik özellik taşır. Bir tespit olarak ilk dönemine göre çizgiler yumuşamış ve renk geçişleri daha homojen aktarılmıştır. Dolayısıyla hareketleri renk ile aktardığı son dönem eseri için sanatçının evren ve kaos/kozmos olgusuna değinmiş olduğu (Batur, 2010) yönünde yorumların varlığından bahsetmek de yerinde olacaktır.

9. Sanatçının Son Sergileri

2018 yılında kaybettiğimiz Tülay Tura Börtecene'nin yapıtları, hayatının son dönemi olarak değerlendirebileceğimiz 2000'li yıllarda karma ve kişisel sergilerde yer bulur. İlki 1999 yılında gerçekleşen *Kaos ve Oluşum* başlıklı kişisel sergisinin (Tülay Tura, 1999) ikincisi 2003 yılında *Kaos ve Oluşum II* adıyla Atatürk Kültür Merkezi'nde izleyici ile buluşur (Tülay Tura, 2003). Sanatçının geniş kapsamlı son kişisel sergisi 2010 yılında Mine Sanat Galerisi tarafından gerçekleştirilir. *Bir Antoloji & Yeniler* adını taşıyan sergi galerinin iki farklı mekânında izleyiciyle buluşur (Gülener, 2010). Tülay Tura'nın 51 yıllık sanat hayatına ışık tutan eski eserleri ve yeni çalışmaları sergilenir (Batur, 2010). 2012 yılında ise İstanbul Modern Sanat Müzesi'nde *Hayal ve Hakikat, Türkiye'den Modern ve Çağdaş Kadın Sanatçılar* isimli sergide 74 kadın sanatçıyla birlikte Tülay Tura Börtecene'nin eserleri de yer bulur (İstanbul Modern, 2012). Sanatçının 2 Ekim 2018'deki vefatından kısa bir süre önce 20 Eylül'de Devrim Erbil'le birlikte gerçekleştirdiği *Dostluğun ve Sanatın Büyüsü* isimli sergi Bursa, Nilüfer Belediyesi Nazım Hikmet Kültürevi'nde izleyiciyle buluşur (Dostluğun ve sanatın, 2018). Tülay Tura Börtecene'nin bu son sergisi 1950'li yılların ortalarında Güzel Sanatlar Fakültesi'ndeki öğrencilik döneminde başlayan ve *Mavi Grup* içinde de devam Devrim Erbil ve Tülay Tura Börtecene'nin dostlukları üzerine kurulan bir sergi olarak Aydın Ayan küratörlüğünde gerçekleşir. Hayatı boyunca öne çıkmaktan hoşlanmayan bir sanatçı olarak gazete ve dergilerde çok az yer bulan Börtecene'nin, 2010 yılında Mine Sanat Galerisi'nde gerçekleşen sergisi retrospektif bir özellik taşıdığı gibi sanatçının kendi ağzından sanatını anlattığı bir metni sergi izleyicisi ile paylaşır. Kendisini "soyut dışavurumcu" olarak niteleyen Tülay Tura Börtecene sanatını şu cümlelerle anlatır:

Ben başından beri tuvale ve yağlıboyağa bağlı kaldım. Malzeme ve teknoloji ile fazla sorunum olmadı. Daha Amerika'dayken tanıştığım Pop ve Op Art gibi hareketlerle merak dışında ilgilenmedim. Tuval zemininde fiberglas, cam, kum gibi malzemeden yararlanmak, bana, duyarlılığıma uzak geldi. Şiirin kelimelerle yapıldığı söylenir hep. Resimde böyledir benim için. Renk ve lekedir her şey. Ne düşünüyorsam ne duyumsuyorsam, ancak renkler ve lekeler aracılığıyla dile getirebilirim. Sözcüklerim onlardır. Resimlerimi anlatmak amacını gütmüyorum burada. Ben renkler ve lekeler aracılığıyla tekil ve özgül bir dünya, daha doğrusu bir evren kuruyorum. Kaotik bir evren. Tuhaf gelebilir çok kişiye: Ben "akrilik"le de anlaşılmadım. Bana boya gibi gelmedi. 50 yılın sonunda şöyle bağlayabilirim: Soyutla başladım, hala aynı yolda yürüyorum. Elimden gelen buydu. (Mine Sanat Galerisi, t.y.)

10. Sonuç

Tülay Tura Börtecene sanat yaşamı boyunca ağırlıklı olarak soyut üslup içerisinde kalmış, modern Türk resim tarihinde iz bırakmayı başarmış önemli bir sanatçıdır. Sanat pratiğinin ilk evresinde eserlerini, renk ve lekeleri denetimsiz şekilde kullanarak meydana getirir. Figürlere benzeyen nesnelerin resmine dahil olduğu dönemlerde, Tura'nın resminde organik ve organik olmayan öğelerin soyutlamaya uğradığı söylenebilir. Siyasi olaylardan etkilenecek resimlemeye başladığı yüzlere odaklandığı resimlerinde aynı organik formlarında olduğu gibi, yaşam olgusu her daim resminin konusudur. Son dönem eserlerinde yeniden sanat hayatına başladığı üsluba yaklaştığını söylesek de ilk dönem eserleri ile son dönem eserlerindeki dışavurum aktarımlarının arasında fark olduğunu belirtmek gerekir. Tülay Tura'nın erken tarihli yapıtlarından başlayarak bir uzam üzerinde renk lekeleriyle çalışmış olması, sanatçının genel olarak bir evren tahayyülüne veya tasarımına giriştiği yönünde yorumlanmıştır. Tülay Tura'nın tüm dönemlerindeki ortak nokta ise, yaşamla bağıni kopartmayan ve yaşamla şekil alan, değişen formlardır. Uzamsal boşlukta renklerin oluşturduğu kümelerde, mutsuz, korkmuş yüzlerde, mikro yaşam formlarında ve hatta ilk dönem tablolarında Tura, devrim içindeki yaşamından izler bırakır.

Kaynakça

31. *Biennale Internazionale D'arte: catalogo*. (1962). Seconda edizione. Stamperia di Venezia, 23 agosto.

ASAC: *Archivio Storico delle Arti Contemporanee*, <https://asac.labiennale.org/it/>

Batur, E. (1986, Eylül). Tülay Tura'nın yüzleri. *Adam Sanat*. 10. 63-66.

Batur, F. (2010, Nisan 3). Tülay Tura Börtecene'nin kaotik evreni, *Hürriyet Gazetesi*, <https://archives.saltresearch.org/bitstream/123456789/36651/1/TAKAF664001.jpg>

- Bonhams. (t.y.). John Saccaro.
<https://www.bonhams.com/auctions/21438/lot/7/?category=list&length=12&page=1>
- Börteçene, Tülay T. (2003). Kaos ve Oluşum. Akbank.
- Börteçene, Tülay T. (2003). Kaos ve Oluşum II. Bilim Sanat Galerisi.
- Cumhuriyet'ten günümüze kadın sanatçılar. (1993). Sergi Kataloğu.
- Deuxieme biennale de Paris: Manifestation biennale et internationale des jeunes artistes*, du 29 septembre au 5 novembre 1961. (1961). Paris: Musee d'Art Moderne.
- Dostluğun ve sanatın büyüğü bu sergide. (2018, 21 Eylül). Nilüfer Belediyesi,
<https://www.nilufer.bel.tr/haber/dostlugun-ve-sanatin-buyusu-bu-sergide>
- Ergüven, E. (1999, Mayıs). Tülay Tura Börteçene. *Adam Sanat*, 162, 37-40.
- Fiche D'Informations*. (1962), "Tülay Tura". *Raccolta Documentaria Artisti*. La Biennale di Venezia, ASAC.
- Germaner, S. (2007). Türk sanatının modernleşme süreci: 1950-1990. *Modern ve ötesi: 1950-2000*. 1-19. Bilgi Üniversitesi.
- Gülener, M. (Ed.). (2010). *Tülay Tura Börteçene, bir antoloji & yeniler / an anthology & the new ones*. Mine Sanat Galerisi.
- Gürlemez Arı, A. (2019). *Venedik Bienali'nde Türkiye* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi. Ulusal Tez Merkezi].
- İstanbul Modern. (2012). Hayal ve hakikat, Türkiye'den modern ve çağdaş kadın sanatçılar.
https://www.istanbulmodern.org/tr/sergiler/gecmis-sergiler/hayal-ve-hakikat_23.html
- İstanbul Modern. (2013). Geçmiş ve gelecek. https://www.istanbulmodern.org/tr/basin/basin-bultenleri/gecmis-ve-gelecek_1129.html
- İstanbul Modern. (2016). Sanatçı ve zamanı. https://www.istanbulmodern.org/en/exhibitions/past-exhibitions/artists-in-their-time_1663.html
- Milli Eğitim Bakanlığı. (1964). *25. Devlet Resim Heykel Sergisi Kitapçığı*. Milli Eğitim Basımevi.
- Mine Sanat Galerisi (t.y.). Tülay Tura Börteçene "Bir Antoloji". <http://minesanat.com/tulay-tura-bortecene-bir-antoloji>
- Topoğlu, O. (t.y.). Bilge Alkor & Devrim Erbil resim sergisi.
<https://www.oguztopoglu.com/2015/07/bilge-alkor-devrim-erbil-resim-sergisi.html>
- Oktay, A. (2000). *Tülay Tura Börteçene*, Bilim Sanat Galerisi.
- Özkan, E. (2015). *Sanat tarihi yazımı ve eleştirisi: Sezer Tansuğ* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi. Ulusal Tez Merkezi].
- Özsegin, Kaya. (2010). *Cumhuriyet'in elli yılında plastik sanatlar*. Tunca Sanat.
- Salt Araştırma, (t.y.). Uluslararası bienallere Türkiye katılımı. Tahran Bienali.
<https://legacy.graphcommons.com/graphs/4b59f010-dd53-4f38-9b69-8aa634bcb398/selection/d5986148-3e39-43ad-8382-56b056a9321d>